

SIRDARYO VILOYATI SANOAT KORXONALARIDA XARAJATLAR BOSHQARUVINING TAHLILI

Abdiyeva Muhlis Ulug'bek qizi
Bozorboyev Bektemir Nurquvvat o'g'li
Xolmirzayeva Maftuna G'ulomjon qizi
Alimjonova Iroda Alimjon qizi
Guliston davlat universiteti talabari

Turayeva Gulizahro
Guliston davlat universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur tezisda Sirdaryo viloyatida faoliyat yuritayotgan sanoat korxonalaridagi xarajatlar boshqaruvi tizimining holati o'rganiladi. Xarajatlar tarkibi, ularning o'sish dinamikasi, boshqaruvning mavjud muammolari iqtisodiy va statistik tahlillar asosida yoritilgan. Grafik va jadvallar asosida real ko'rsatkichlar tahlil qilinib, xarajatlarni optimallashtirish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: boshqaruv hisobi, xarajatlar boshqaruvi, sanoat korxonalari, iqtisodiy tahlil, Sirdaryo viloyati, grafik, jadval, samaradorlik.

KIRISH

Raqobatbardosh iqtisodiy muhitda boshqaruv hisobi korxonalarining faoliyatini samarali tashkil etish va strategik qarorlar qabul qilishda asosiy vositalardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, sanoat sohasida ishlab chiqarish hajmining ortishi, resurslardan oqilona foydalanish va xarajatlarni minimallashtirish zaruratini kuchaytirmoqda. Xarajatlarni to'g'ri tahlil qilish va ularni boshqarish orqali nafaqat foyda miqdorini oshirish, balki bozor talablariga moslashuvchanlikni ta'minlash ham mumkin bo'ladi.

Sirdaryo viloyatida sanoat korxonalarining soni va ularning ishlab chiqarish salohiyati yildan-yilga ortib bormoqda. Bu esa boshqaruv hisobi vositasida xarajatlar tarkibini chuqur o'rganish, ularning tuzilishi va dinamikasini baholash, mavjud muammolarni aniqlash va amaliy takliflar ishlab chiqishni taqozo etadi. Mazkur tezisda Sirdaryo viloyatidagi sanoat korxonalarida xarajatlar boshqaruvi tizimi tahlil qilinadi hamda iqtisodiy-statistik ko'rsatkichlar asosida ularni optimallashtirish yo'llari ko'rib chiqiladi.

NATIJA VA TAHLILLAR

Sanoat korxonalarida ishlab chiqarish harajatlarini shakllantirish borasida klassik yondashuvlarning yutuklaridan biri bu "mehnatning qiymat nazariyasi"ni ishlab chiqilganligi hisoblanadi. Unga ko'ra, tovarning qiymatini unga sarflangan jami mehnat harajatlari tashkil etadi. D. Rikardo tomonidan ishlab chiqilgan mazkur ilmiy qarash

kapitalistik ishlab chiqarish sharoitida "qiymat qonuni" sifatida baholangan. Ushbu ilmiy qarashda bugungi kundagi zamonaviy ishlab chiqarish munosabatlarida maxsulotning qiymatini belgilash, ya'ni uni ishlab chiqarish uchun sarflangan barcha turdagi harajatlarni hisoblash amaliyoti uchun xos bo'lgan xususiyatlarning mavjudligi uning ahamiyatini hali xanuz yo'qotmaganligiga asos bo'la oladi. 2023-yilda Sirdaryo viloyatining sanoat ishlab chiqarish hajmi 8,2 trillion so'mni tashkil qildi. Viloyatda 210 dan ortiq sanoat korxonasi faoliyat yuritmoqda, ularning asosiy qismi oziq-ovqat, yengil sanoat va qurilish materiallari ishlab chiqarishga ixtisoslashgan. Tahlil shuni ko'rsatadiki, xarajatlarning asosiy qismini xom ashyo va energiya resurslari tashkil qiladi. Shu bilan birga, ish haqi va logistika xarajatlarining o'sishi kuzatilmoqda. Xarajatlar tahlilining yetarli darajada avtomatlashtirilmaganligi, zamonaviy metodikalarning yetarlicha qo'llanilmasligi va energiya xarajatlarining yuqoriligi asosiy muammolardandir.

1-jadval. Xarajatlar tarkibi va o'sish ko'rsatkichlari

Turi	2022 (mlrd so'm)	2023 (mlrd so'm)	O'sish (%)
Xom ashyo va materiallar	3200	3398	6.2%
Ish haqi	1375	1431	4.1%
Energiya resurslari	950	983	3.5%
Logistika	500	514	2.8%
Boshqa xarajatlar	430	436	1.3%

Tahlil natijalariga ko'ra, sanoat korxonalarining asosiy xarajat qismini xom ashyo va materiallar tashkil etmoqda (48%), bu ko'rsatkich 2023-yilda 6,2% ga oshgan. Bu ishlab chiqarish hajmining kengayishi bilan bog'liq. Ish haqi xarajatlari ham o'sishda davom etib, umumiy xarajatlarning 22% ini tashkil qildi va 4,1% ga oshgan bo'lib, bu mehnat resurslariga bo'lgan talab ortayotganini anglatadi. Energiya resurslari (15%) va logistika xarajatlari (8%) da ham nisbatan o'sish kuzatilgan. Bu esa ishlab chiqarish jarayonlarining murakkablashishi va tashish xarajatlarining ortib borayotganidan dalolat beradi. Boshqa xarajatlar esa 7% ni tashkil etgan bo'lib, nisbatan barqaror o'sish sur'atini ko'rsatmoqda. Umuman olganda, xarajatlar tuzilmasi korxonalarining operatsion samaradorligini oshirish uchun chuqur tahlil va rejalashtirishni talab qilmoqda.

XULOSA

Sirdaryo viloyatidagi sanoat korxonalarida xarajatlar boshqaruvi tizimi mavjud bo'lsa-da, uning samaradorligini oshirish uchun zamonaviy tahlil usullarini joriy etish zarur. Xarajatlarning asosiy qismini tashkil etuvchi xom ashyo, energiya va ish haqi xarajatlarini optimallashtirish orqali ishlab chiqarish samaradorligini oshirish mumkin. Boshqaruv hisobi yordamida xarajatlarni aniq hisobga olish, ularni kategoriyalarga ajratib tahlil qilish va asosli rejalashtirish orqali foyda ko'rsatkichlarini yaxshilashga erishiladi.

Bu esa korxonalar raqobatbardoshligini oshirish va iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Davlat statistika qo'mitasi ma'lumotlari (stat.uz)
2. "Boshqaruv hisobi" darsligi, S. Karimov, TDIU, 2022.
3. Chorshanbayev, U., & Muratjanova, L. (2024). Improving the methodology for using entrepreneurial activity in improving the well-being of the population. *Modern Science and Research*, 3(5), 475-483.
4. Umurzak C., Lobar M. Economics of Transition to Innovation Economy in the Region Problems //Miasto Przyszłości. – 2024. – С. 52-56.
5. Chorshanbayev U., Suvanqulova Z. Texnologiyalarni qo'llash va xorijiy tillarni muqammal o'rgatish, ta'limda ustuvor islohotlar //Central Asian Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies. – 2024. – T. 1. – №. 14. – С. 126-128.
6. Turayeva, G., Tilovbekova, A., Tursunkulova, D., & Abdujaborova, S. (2025). Ishlab chiqarishda zararsizlikni tahlil qilish. *Наука и инновация*, 3(14), 56-58.
7. Gulizahro, T. R., Maqsad, B., Elmurod, S., Firdavs, S., & Aziza, T. (2025). Boshqaruv hisobida hisob siyosati tashkil etish. *Fan va Tadqiqot Samaralari*, 2(3), 99-101.
8. Turayeva, G. (2023). The significance of sustainability of grain production in the consumer basket. In *E3S Web of Conferences* (Vol. 420, p. 01019). EDP Sciences.
9. Джалилова, С., & Хамидова, Ф. (2025). Роль цвета в формировании национальной картины мира: узбекский и испанский языки в сравнении. *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*, 3(1), 380-384.
10. Mekhrojovna, D. S., & Erkinovna, K. F. (2025). Characteristic features of the semantics of color in the phraseology of the Uzbek language. *EduVision: Journal of Innovations in Pedagogy and Educational Advancements*, 1(2), 131-136.
11. Mardonova, R. O. (2022). Boshlang'ich Sinflarda Ingliz Tili Talaffuziga O'rgatishdagi Qiyinchiliklar. *Ta'lim Va Rivojlanish Tahlili Onlayn Ilmiy Jurnal*, 2(1), 46-48.
12. Mardonova, R. (2022). Comparison Of Adjectives And Epithets. *Berlin Studies Transnational Journal of Science and Humanities*, 2(1.6 Philological sciences).
13. Ходжиева, Г. (2024). Анализ и сравнения языковых особенностей гендерной коммуникации на примере итальянской и узбекской литературы. *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*, 2(4/S), 232-235.
14. Khodjieva, G. (2024). Analysis and comparison of linguistic features of gender communication on the example of Italian and Uzbek literature.